

ЕКОЛОГИЯ, КУЛТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Д-р Надя И. Маринова

NMARINOVA@NBU.BG

ECOLOGY, CULTURE, EDUCATION

Ph. D Nadya I. Marinova

ABSTRACT

Transformation of the culture of environmental basis requires radical changes in the whole value system of the society and above all, a new paradigm for the spiritual and behavioral structure of man. Major axis of the traditional culture is anthropocentrism, i.e. people perceived as the foundation of humanism. Environmental culture is built around the paradigm of biospherecentrism also called, ecocentrism. Ultimately, this paradigm also refer to human creatures as the main goal of social development and is mediated by the task of preserving the natural environment of the community.

KEY WORDS: *ecology, social-economic development, energy efficiency, anthropocentrism, ecocentrism, biospherecentrism, culture.*

Взаимодействието на Човека с Природата съществува от времето на неговата поява на Земята. Това взаимодействие има както непосредствен, така и опосредствен характер. Основата на непосредственото взаимодействие на човека с природната среда съставлява общия за всички организми биологичен обмен на вещества в процеса на хранене, дишане и различни други физиологични функции. Най-значим и специфичен за хората се явява опосредственият начин на взаимодействие с природата, благодарение на различни технически приспособления, започвайки с каменната брадва и копие и завършвайки със съвременния ядрен реактор. При такова взаимодействие също става обмен на вещества между човека и природата, но темповете на неговото развитие и нарастване съществено се отличава от

непосредствения обмен. Това нарастване не се ограничава от количествени показатели, а е обусловено от развитието на знанията и съответното усъвършенстване на техническите приспособления, използвани от хората.

Ако нашите предци биха ограничавали своята дейност само с приспособяване към природата и използване на нейните готови продукти, то те никога не биха се отделили от животинското състояние, към което са се намирали първоначално. Началото на човека е могло да даде само такава не съвсем природна форма на дейност, каквато е трудът, главната особеност на който се явява изготвянето на едни предмети (продукти) с помощта на други предмети (оръдия на труда). Трудовата дейност, давайки на човека колосални преимущества пред останалите животни в борбата за оцеляване, в същото време го изправя пред опасността с времето да стане силата, способна да разруши природната среда на неговия собствен живот. Тази опасност, възникнала заедно с човека, достига своята пределна степен на границата между второто и третото хилядолетие от новата ера.

Социално-икономическото развитие и опазването на природата поставят проблеми, неразривно свързани едни с други, а качеството на живота на сегашните и бъдещите поколения в зависимост от това доколко е възможно да се решават насъщните проблеми на човечеството днес, без да се нанася ущърб на околната среда, от чието състояние зависи всяко живо същество на Земята. За постигането на тази цел, особено в новия век, е необходимо да се търсят и налагат нови форми на сътрудничество между правителствата, бизнеса и обществото.

Социално-икономическата среда в света е едно от условията за повишаване на жизненото равнище на най-бедните слоеве от обществото, за да се постигне стабилизиране на отношенията между различните обществени групи. Наред с по-ефективното използване на енергията и другите материални ресурси и намаляване нивата на замърсяване на околната среда, се появява необходимост от нови технологии и екологична култура, способни да осигурят необходимия икономически ръст.

Неконтролируемото разрастване на така наречената техносфера, породено от човешката дейност, наруши затворения цикъл на природните процеси. Човечеството разкъса жизнения кръговрат в биосферата, създавайки безбройни цикли и вериги от изкуствени събития. В резултат на това на преден план излезе глобалният съвременен проблем - уврежданията на околната среда прехвърлиха прага на поносимост на биосферата и човекът се оказа в капана на противоречията между своята биологична същност и нарастващото му очуждение от природата.

Осъзнаването на глобалната екологична опасност, заплашваща не само равновесието в биосферата, но и съхраняването на човешката цивилизация, принуждава световната общност да търси пътища за изход от тази кризисна ситуация.

Господстващите пазарни отношения спомагат за внедряване на иновации и повишаване икономическата ефективност, както и да се създават условия за подобряване качеството на живота на човечеството. Тези отношения не са достатъчно гъвкави, за да отчитат вредата нанасяна на околната среда в процеса на производството и използването на многообразието от стоки и услуги, както и да я предотвратяват.

За преодоляването на разрастващата се екологична криза и за разрешаването на острите противоречия във взаимоотношенията между обществото и природата, а също така и съпътстващата техника като главно и опосредствено звено в тези отношения, е необходим нов начин на мислене, ново образование и култура, преход към екологизация на обществения живот, а в перспектива и към екологично ориентирана цивилизация.

Много трудно е да се твърди с увереност какви промени следва да настъпят в една или друга област, за по-пълно удовлетворяване на потребностите на днешните и бъдещите поколения. Историята на човечеството е свързана с постоянно нарастване на потребностите на хората от природни ресурси. Но натрупаният опит позволява да се търси определен баланс в тази насока. В тези условия се появява необходимостта от нова система от знания, която да помага на бъдещите специалисти да организират своята дейност при все по-твърди екологични ограничения. За тази цел се налага да се внесат значителни поправки в системата на обучението и подготовката на кадрите за разумно и съзнателно изменение на условията на живота на хората и формиране на по-рационални принципи на потребление. Човекът, при цялата негова разумност, не притежава главното свойство, задължително за всеки жив организъм, свойството за екологично самоосигуряване.

Формирането и прилагането на ясни критерии за устойчиво развитие на обществото е в състояние да помогне на човечеството да промени своя живот и да преодолее безнадеждно остарелите си стереотипи. Като цяло, в съвременния свят се наблюдава и се очаква грандиозен преход от *до екологична епоха* към *нова епоха - екологична*.

Историческата съдба на цивилизациите най-пряко е зависела от това как се е развивало взаимодействието на хората с природата. Съществува предположение, че упадъкът в културата на цели народи в значителна степен се е определял от нарушаването на природните условия за съществуване в

резултат на неумерената и неправилната експлоатация на природните ресурси. Това е било характерно за цивилизации, свързани преимуществено със земеделски характер на производството в екстремални климатични условия. Например, обширни пространства на пустинята в Северна Африка, Месопотамия, Средна Азия са се отличавали някога, съдейки по разкопките, с гъсти гори и пълноводни реки, но неразумното използване на огъня от древните хора за освобождаването на земи от горите, прекалено интензивната обработка на почвата и прекомерната паша на животните довели до това, че в тези места с бързи темпове настъпва опустиняването и преди около 8 хил. години тези места, прославили се с богата природа и високо ниво на развитие на цивилизацията, се оказват засипани от пясъците. В този смисъл Карл Маркс подчертава, че “ако цивилизацията се развива стихийно, то тя неизбежно оставя след себе си пустиня, затруднявайки по този начин възможността за своето собствено съществуване”.

Ако досега понятието “култура” е обхващало само тази част от природата, която непосредствено се е усвоявала от човека, то вече е необходимо да се разпространи върху цялата природна среда за съществуването на човека, включвайки, преди всичко, биосферата, а след това и прилежащите към нея области на земните недра и космическото пространство.

В дадения случай под *култура* се разбира, преди всичко, изменението на самия характер на отношението на хората към природата по такъв начин, че то да се изгражда като осъзнато не само за нуждите на използването на отделни нейни явления и процеси, но и на основата на разбирането на цялата система от връзки, съществуващи в природната среда и осигуряващи нейния цялостен, жизнено пригоден характер. Такова отношение към природата предполага качествено ново ниво на нейното опознаване и практическо използване, когато предмет на изследванията и основа на дейността стане, покрай тези закони, които са се отчитали и по-рано, също така и екологичните закони, т.е. законите на саморегулацията на биосферата и нейните компоненти.

Единственият начин за отчитане изискванията на законите за саморегулиране на сложни системи се явява същото системно изменение на цялата структура на нашата дейност, а това означава преобразуване на нейната култура.

Културата е едно от най-сложните понятия, характеризиращо човека не само като творец на материални и духовни ценности, но и самия способ на неговата съзидателна дейност. Ако по-рано се е подчертавала *природопреобразуващата функция* на културата и тя даже се е определяла чрез противопоставянето на природата, то днес настъпи времето да се

разглежда като не по-малко важна *природозащитната функция* на културата и тя да се определя чрез съвместяването ѝ с природата. Съвременното разбиране за културата в нейния екологичен аспект означава съединяване на Човека с Природата, за разлика от съществуващото досега разбиране за тяхното разграничаване и дори противопоставяне.

Преобразуването на културата на екологични начала изисква радикални изменения в цялата ценностна система на обществото и преди всичко, нова парадигма за духовната и поведенческата структура на човека. Главна ос на традиционната култура е антропоцентризмът, т.е. човека, възприеман като основа на хуманизма. Екологичната култура се изгражда около парадигмата *биосфероцентризм*, или, както понякога се говори, *екоцентризм*. В крайна сметка, тази парадигма също е ориентирана към човека като основна цел на общественото развитие, но не пряко, както преди това, а опосредствено - чрез задачата за опазването на природната среда на обществото. Отбелязаното различие е много важно, тъй като определя цялата останала система на приоритетите в икономическата, политическата, правната и другите сфери на обществения живот.

Хуманизмът в екологичната култура е по-дълбок и основен пред лицето на екологичните опасности. Той изхожда от отчитането на реалните възможности на биосферата да осигури на жителите на планетата истински човешки условия за съществуване. Вместо самоувереното, високомерното “всичко за човека” идва по-мъдрото “всичко за природата” и след това за човека, доколкото това позволява природата, нейните закони, които в степената на тяхното познаване и нашето подчиняване на тях ни правят истински свободни и защитени от гибелни катастрофи.

Екологичната култура е извънредно сложно явление, включващо огромно многообразие от компоненти както в начина на мислене, така и в сферата на практическата дейност, радикално различаващи се от тези, които са били характерни за традиционната култура с нейната насоченост към радикално преобразуване на природата в името на човешките потребности. Признаването на реалността на глобалната екологична криза и бързите темпове на нейното прерастване в екологична катастрофа рязко ограничава спектъра на избора на стратегия за по-нататъшно развитие на обществото. Главният въпрос сега се заключава в това, ще стигне ли на човечеството време да осъзнае в пълна степен новата екологична парадигма в цялата ѝ сложност и да реализира екологичната повеля.

Авангардна роля за формиране на съвременното разбиране на света се отрежда на образованието. Екологичното образование, наред с икономическото, хуманитарното, информационното следва да бъде в основата на цялата образователна система. Екологичната култура, именно по

силата на своето радикално различие от традиционната , не може да се формира от само себе си стихийно и постепенно, предавайки се от поколение на поколение, както това е ставало по-рано. В дадения случай приемствеността не може да даде нужния резултат, но човечеството не разполага с време за постепенно преодоляване на екофобната ориентация, тъй като темповете на разрушаване на природата отдавна са надхвърлили пределните значения, свойствени на биосферата, което е пълно с опасност от екологична катастрофа. Формирането у хората на екологична култура следва да се разглежда като най-важния начин за преодоляване на дадената опасност и за изпълнението на тази задача не съществува по-ефективно средство от добре организираното екологично възпитание, просвета и образование.

Екологичното възпитание, просветата и образованието, от своя страна, също следва да се отличават от традиционните видове на тази дейност и да включват знания за биосферата, за водещата роля на живата природа в поддържането на тази планетарна система, за пътищата по обезпечаване на съвместимостта на човека с природата, т.е. всичко това, което почти напълно е отсъствало в предишната система на образование и възпитание, но без което по-нататъшното съществуване на човека на Земята става невъзможно.

В процеса на възпитанието и образованието човек трябва не само да усвои нови знания и да си изгради друг начин на отношение към природата, но и да се научи с чувство да реагира на протичащите в нея изменения, за да може своевременно да внесе корективи в своята дейност. Екологичното възпитание и образование следва да има изпреварващ характер, осигуряващ по този начин своеобразна времева инверсия в развитието на социоприродната система *“от съзнателно набелязано бъдеще - към настоящето”*. Предишният времеви параметър на социално развитие *“от настоящето - към бъдещето”* сега става опасен по силата на своята стихийност и е недостатъчен, тъй като не обхваща природната реалност като среда за своето съществуване и управляемо развитие.

Системата за възпитание и образование трябва да съответства на задачите на новия обем от управление на социоприродната реалност и новата времева парадигма на този процес. Такова съответствие засега няма, но е необходимо да бъде осигурено в следните основни направления:

Първо. Необходимо е да се преодолее непосредственият и наивен *антропоцентризъм*, който е бил характерен за цялата предишна култура и е изиграл не малка роля за възникването на екологичната криза, тъй като човекът с всички свои потребности, дори със своите екстравагантни и завишени потребности, се е разглеждал като самоцел в развитието, а цялата природа, съгласно тази гледна точка, е трябвало да бъде източник на ресурси и нищо повече. А това, че на природата също може да бъде присъща

самоцелност и на ней е свойствена своя логика в развитието, в която човекът е длъжен да включи своята активност по достатъчно съгласуван начин, не е било прието да се мисли. Позицията в отношенията между човека и природата е била пределно проста - природата е длъжна да служи на човека като средство за неговото благополучие.

Екологичната криза слага край на такава опростена идеология. Природата изведнъж показва границите на своите ресурси и преди всичко на тези, с които здраво бяха свързани представите за тяхното самовъзстановяване - запасите от биоресурси, от атмосферен въздух, от прясна вода, стабилността на температурния режим и екологичното равновесие, като цяло.

Второ. Настъпи времето за принципна промяна на предишната *потребителска* парадигма на природоползването с нова - *конструктивна*.

Човекът може да преодолее ограничеността на възобновимите ресурси на планетата, ако преобразува своята дейност така, че да поддържа условия за тяхната възобновимост. За тази цел е необходимо много добре да се изучава какво представлява биосферата, какво място в природните системи заемат различните организми и каква функция изпълняват в поддържането на тяхната цялост и пригодност за живот.

Трето. Възниква въпрос, от който хората преди това никога не са се интересували, но който задължително възниква след като обществото се разглежда от екологични позиции: *Какви са мястото и ролята на обществото в съвкупността от природните явления, за тяхното съхраняване в годно за живот състояние?* От позициите на антропоцентризма правилният отговор на този въпрос е невъзможен. Човекът, привикнал да се смята за разумно същество, единствен от всички населяващи планетата живи същества не притежава такова важно за живота свойство като способността за екологично самоосигуряване. Напротив, той единствен на планетата е носител на способността за екологично саморазрушаване.

Четвърто. В сферата на възпитанието и образованието се налага да се преодоляват екофобните предпоставки в обектите на възпитание и обучение, за да може след това да се пристъпи към знания и навици от екологичен характер.

По отношение на екологичното образование и подготовката на специалисти в областта на опазването на околната среда са уточнени редица принципи, съдържащи се в “Световната стратегия за опазване на природата” приета от Световната харта за опазване на природата на ООН (1982г):

- принципа за обхващане в екологичното образование на всички възрасти, социални и професионални групи от населението;

- принципа за преимуществено обучение на лицата, имащи правото и възможността да приемат решения в областта на практическата дейност;
- принципа за непрекъснатост в екологичното образование в различните етапи на възпитание и обучение.

Екологичната криза е не само разрушаване на околната среда за човека. Бедственото състояние на природата е показател и за криза в обществото, поради което кризата има системен характер и следва да се разглежда като социоприроден кризис, т.е. обхващащ цялата социално-природна система. За разбирането на нейната същност и пътищата за изход от нея е необходимо съвместното участие на социалните, естествените и техническите науки, които засега остават разединени.

С това обстоятелство е свързан фактът, че екологията в учебните дисциплини често се преподава едностранно или като биологично знание, или като социално знание, но много рядко в единство. Методиката на преподаването на съвременната екология е разработена недостатъчно и подготовката на специалисти в тази област изостава от потребностите.

В заключение следва да се подчертае, че обществена необходимост става да се включи в учебните заведения като задължителна самостоятелна дисциплина *социалната екология* като напълно самостоятелна област от знанието, изучаваща специфичните закони за съвместимостта на обществото и природата в рамките на единната социално-природната система. В този смисъл преподаването на социалната екология не трябва да върви само във вид на екологични аспекти в отделни дисциплини, а като самостоятелна учебна дисциплина.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Акимова Т.А., Екология. Природа-человек-техника, 2007
- [2] Близнаков А., Гъргаров Б., Маринова Н., Екология и икономика икономика и екология, София, НБУ, 2012
- [3] Гъргаров З., Захаринов Б., Близнаков А., Природни ресурси и природоползване, 2002
- [4] Недялков Я., Теория на екологията, 2003
- [5] Common, M. and Perrings, C – (2008) Towards an ecological economics of sustainability, Draft paper. Centre for Resource and Environmental Studies, Australia National University, Canberra.

Автор: гл. ас. д-р Надя Иванова Маринова, Нов български университет, nmarinova@nbu.bg